

Андреј Митић¹

Гимназија „Бора Станковић“, Ниш

УДК 329.11

Оригинални научни рад

Примљен: 16. 10. 2011.

КА ОДРЕЂЕЊУ КОНЗЕРВАТИВИЗМА

Сажетак: Сложеност феномена конзервативизма не допушта једнострано одређење, захтевајући експликацију свог значења на позадини различитих интерпретативних приступа који ка њему воде. Анализом њихових хеуристичких потенција испитујемо тешкоће заснивања једне интегралне дефиниције конзервативизма.

Кључне речи: конзервативизам, традиционализам, просвећеност, либерализам, рационализам, поглед на свет

Ступивши на историјску сцену као моћна интелектуална формација која прихвата „бачену рукавицу“ Новог доба, *конзервативизам* до данас представља „херменеутички изазов“, отимајући се лаком и једнозначном одређењу. Иако различити интерпретативни приступи осветљавају многостраност овог феномена, он се и даље појављује у „аморфном“ виду, сведочећи о сопственој „недовршености“, појму који у његовој утроби још увек „ради“. Заузимајући специфичан положај „лошег момка“ у идеолошкој арени савремености, аутсајдера модерне који стрпљиво чека тренутак „продуктивног реванша“, конзервативизам представља својеврсно „бело поље“ научно-истраживачког интереса, не задобијајући у филозофско-политичкој концептуализацији задовољавајуће осмишљавање.²

Прецизирање концептуалног језгра конзервативизма, пробијање до његовог „жаришног“ садржајног смисла, подразумева покушај рашчишћавања појмовне конфузије која прати овај појам од самог његовог настанка. Не претендујући да у потпуности реконструишемо дебату око дефинисања конзервативизма, покушаћемо да укратко прикажемо панораму интерпретативних варијација које окружују овај феномен.

¹ andrejmitic@ptt.rs

² Како Самјуел Хантингтон (Samuel Huntington) у свом веома цитираном есеју „Conservatism As An Ideology“, тврди: „ (...) Не знајући која питања да упуте конзервативизму, нити како да вреднују његов значај, политички научници су га углавном игнорисали“ (Huntington, 1957: 471). Теоријски интерес за тему конзервативизма у српској научној заједници није јако изражен. Изузетак представља одлична уводна студија Мише Ђурковића *Конзервативизам и конзервативне странке*, Службени гласник, Београд, 2007.

1. Појмовна и историјска генеза феномена

Од када је класик француске и европске литературе Франсоа Рене де Шатобријан (Francois-Rene de Chateaubriand), 1818. године, у периоду рестаурације у Француској, дао свом недељнику име *Le Conservateur*, започео је истински политички живот једног појма, који ће својим историјским метаморфозама задобити крајем модерног доба статус „суштински спорног“, појма у чији садржај се учитава читав низ различитих, често директно супротстављених одређења. Иако овај гест еминентног француског ројалисте представља незаобилазно место у литератури којим се започиње сваки говор о конзервативизму, потребно је указати на нешто раније историјске корене настанка термина, пре него што је овим реакционарним рефлексом, на „мала врата“, ушао у ширу политичку употребу.

Тако, као историјски извор модерног појма „конзервативизам“, наводи се употреба речи „conservator“, како су именовани официјелно постављени *заштитници* интереса појединих категорија грађана у многим средњовековним градовима. У Енглеској су за време владавине Едварда III у XIV веку, у свакој грофовији постојали тзв. „конзерватори мира“, који су имали функцију спречавања престопа и чувања грађанског мира. За време Хенрија V у XV веку „конзерватори“ су испуњавали дужности углавном на улазима градова стражарећи над поретком и безбедности људи. Даљу употребу термина затичемо у вртлогу Француске буржоаске револуције кроз термине „constitution conservatrice de la liberte“ (1789) и „senat conservateur“, означавајући идеје и институције дужне да пруже гаранцију очувања достигнућа револуције. Шира политичка употреба запажа се од 1830. године, када је И. В. Крокер торијевску партију назвао конзервативном, док у тридесетим годинама XIX века улази све више и у немачку политичку лексикку, даље легитимизујући своју употребу (Ермашов, Ширинянц, 1999: 17–18).

Сама етимолошка анализа упућује нас на латински извор речи, са изворно позитивним значењем.³ Међутим, иако изворно позитивно, значење речи конзервативизам, од времена Француске буржоаске револуције носи пре свега негативан карактер, садржајно маркиран као „непријатељство и противдејство прогресу“, као „приврженост оном традиционалном и застарелом“, не успевши све до данас да скине емоционално негативан набој индикован дискурсом модерне.⁴

³ Примарно етимолошка анализа значења упућује на латински извор речи *conservo* – сачувати, избавити, спасти; помиловати; одржати (Пирошка Сегеди, Слађана Милинковић, Владислав М. Тодоровић, *Стандарни латинско-српски речник*, Stylos, Београд, 2005, стр. 61.

⁴ Ову линију перцепције већ дуго следи и српска политичко-правна и језичка култура која стицулише стандарде употребе овог појма. Тако речник САНУ појам *конзервативизам* одређује као такве назоре и схватања које одликује „приврженост чувању старог или постојећег, одбојност према новом, напредном, прогресивном, отпор новинама“, док се појам *конзервативан* везује за онога „који чува старе односе и назоре, брани преживело а противи се новом (најчешће напредном, прогресивном) (обично у политичком животу), назадан, застарео, старомодан“, али и

Конзервативизам се генетички посматра као еминентно (западно)европски феномен. Духовно-историјски кризни склоп Француске буржоаске револуције створен синтетичким дејством политичке, социјално-економске, филозофско-идеолошке и социјално-психолошке детерминанте (Ермашов, Ширинянц, 1999: 39), представља *raison d'être* настанка конзервативизма. Структура историјског и филозофско-политичког изазова са којим је био суочен, задао је координате духовног одговора који је конзервативизам понудио изазову времена. Изворни спор просветитељства и конзервативизма генерише агонално проблемско поље модерне, чинећи „душу садржаја“ модерне европске историје.

Као сазнајно-вредносно контрастирање кључним формативним чиниоцима модерне, конзервативизам представља релациони појам без кога је свако (само)разумевање модерне беспредметно. Бивајући епохалном опозицијом новоуспостављеном систему идентитета који она рекламира, он постаје за њу *конституициван*, стимулишући њену унутарњу идејну и историјску динамику која подразумева својеврсну битку за наслеђе, разрачунавањем либерално и лево-радикалних идеологија са традиционалним погледом на свет. Битка у коју је конзервативизам увучен скоро „на силу“. Постајући „револт против револта“, конзервативизам ће бити принуђен на *рационализацију* сопственог вредносног система, на формулисање своје сопствене филозофске, светоназорске и идеолошке контрапозиције која би опонирала и парирала доминантно просветитељској идејној парадигми.

Како би се осветлио генетички процес јављања конзервативизма, као нужан корак намеће се покушај разграничења појма конзервативизма од појма традиционализма, којим отварамо питање почетка, исходне тачке феномена конзервативизма.

Овај први прилаз омогућује нам теоријски напор знаменитог немачког социолога Карла Манхајма (Karoly Mannheim), у сада већ класичном тексту „Конзервативно мишљење“. Преузимајући од Макса Вебера (Max Weber) појам традиционализам, Манхајм га схвата као „склоност ка приклањању вегетативним облицима, старим начинима живота које слободно можемо сматрати за прилично распрострањене и универзалне“ (Манхајм, 2010: 38). Традиционализам се овде разуме као универзални психолошки феномен, који има „чисто формалну, полуреактивну природу“ (Манхајм, 2010: 42), то је „општи психолошки став који изражавају различити појединци као тенденцију да се грчеви то држе прошлости и плаше иновација“ (Манхајм, 2010: 43).

Традиционализам, тако, не представља неку осмишљену заштиту животних услова освећених временом већ живот сам, у складу са историјски наталоженим обичајима и навикама. Треба га схватити као аутоматско, нерелевантно

као онај „који има за циљ очување нечега, заштитни“ (*Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига X, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1978, стр. 121). Слично томе, *Политичка енциклопедија* одређује конзервативизам као „схватање чији се смисао и суштина састоје у томе да се одржи односно сачува постојеће стање. У ужем, политичком смислу, ово је схватање најчешће уперено против прогресивних уопште, а особити револуционарних покрета и доктрина“ (*Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975, стр. 478).

вано, несвесно следовање традицији. Социјална космологија „традиционалног друштва“, подразумева „пројекцију објективног и трансцендентног реда ствари која не зависи од мњења појединачних људи, која представља прву, безусловну реалност и последњу инстанцију разрешења спорова“ (Ремизов, 2010: 7). Традиционализам као такав има својеврсни „дополитички“ карактер, репродукујући „објективно онтолошко јединство света“.

Међутим када почиње да пуца стара слика света, када почиње да нестаје *саморазумљивост* у којој је скривен један историјски облик живота, то значи да се јавио „спољашњи надражај“ који буди традиционализам из „догматског дремежа“. То је тренутак настанка *кризе* која захтева систематски одговор, принуђује на рефлексију. Тачка кризе до које стиже традиционалистичка свест, јесте исходна тачка европске модерне, својеврсне ситуације савремености која захтева одговор у виду различитих програмских стратегија разрешења кризе. Када традиционални начин живота дође у опасност и захтева заштиту, управо то је моменат трансформисања традиционализма у свој рационализован *update*, моменат рађања онога што Манхајм назива „модерни конзервативизам“ (Манхајм, 2010: 38). Природно се поставља питање, шта је условило овај „квалитативни скок“ преласка традиционализма у конзервативизам?

Као „катализатор“ овог процеса означава се Француска буржоаска револуција. Зато Манхајм конзервативизам посматра као „функцију једне одређене историјске и друштвене ситуације“ (Манхајм, 2010: 42–43). Конзервативизам је *реакција* на *кризу* иницирану сломом традиционалне слике света, социјално-политичког и духовног космоса премодерне. Као „објективна ментална структура“ он постаје у Манхајмовој интерпретацији *освећени* традиционализам (Манхајм, 2010: 47). Када традиционалне друштвене структуре, државни поредак и хришћански поглед на свет, који су до тада постојали саморазумљиво постану упитни, „мисаони модел“ конзервативизма бива *принуђен* на активирање. Бивајући рефлексивном реакцијом на идејно кретање које нарушава традиционални поредак, конзервативизам почиње да развија сопствени систем аргумената, своју „контралогику“. Ово идејно-сазнајно опонирање прогресистичком тренду либерализма да изврши тоталну реконструкцију стварности *de novo*, има облик „рационализације ирационалног искуства“, навлачење рационалног „омотача“ на ирационално искуство како би постало доступно епохи модерне. На тај начин конзервативизам улази у својеврсну „немогућу мисију“ знајући да се традиција може учинити предметом рефлексије, али да се *никада не може заменићи рефлексijом* (Шацкиј, 1990: 402). Управо овај моменат генерише „родну трауму“ конзервативизма: он излази на историјску сцену онда када је „конзервирати већ касно“ (Ремизов, 2002: 1).

Признајући интелектуалну зависност од свог идејног противника – либерализма, конзервативизам ступа у борбу „на туђој територији“, с обзиром на то да су склоност ка теоретизирању, јавној полемици и рационалној аргументацији кључан сегмент либерално-револуционарне методологије. Полазећи од тога да конзервативизам треба да буде начин живота а не систем аргумената, да је „најбољи“ у форми несвесног традиционализма пре било какве теоријске

ке систематизације, његови пропоненти улазе у „арену политичке контроверзе“, али „тешка срца“ (Epstein, 1966: 12). Конзервативизам тако улази у једну парадоксалну битку, постајући рационална побуна против рационализма, својеврсна „критика критике“. Не успевајући да избегну аргументацију, рационалну систематизацију ставова и метод критике (иако их са аристократским „патосом дистанце“ отворено презиру), конзервативци „инстинктивно осећају да је битка већ напола изгубљена самом чињеницом да су уопште принуђени да је воде“ (Epstein, 1966: 66). Тако сваки аргументативни тријумф постаје за конзервативце „Пирова победа“, свака рационално „одбрањена“ институција трансформише се у нешто друго, неповратно губећи „драж невиности“ (Epstein, 1966: 66–67). Морајући да свој доживљај света *explicite* формулишу, конзервативци знају да је „златно доба“ ишчезло (Epstein, 1966: 67), да једино преостаје сакупити крхотине „изгубљеног времена“.⁵

Чинећи ову „духовну концесију“ новом добу, пристајући на крајње неугодну позицију „учесника дискусије који иступа против саме дискусије“, конзервативизам наступа крајње оштро, конструишући од полемичког манира *ad hominem* једну „филозофску позицију“, он борбу идеја претвара у борбу људи (Ремизов, 2002: 2). Тај „савез мача и пера“ постаје стилистички ефекат, феномен конзервативног текста, принципијелна позиција која се дистанцира од новоуспостављеног поретка идеја који замењује поредак људи (Ремизов, 2002: 3). Тако фигура конзервативца задобија духовну физиономију „губитника са стилем“, како је Шпенглер рељефно оцртава: „Трпељиво и без наде стајати на изгубљеним позицијама – такав је наш дуг. Стајати као тај римски солдат, чије су кости пронашли пред вратима Помпеје, погинулог, јер су заборавили да га опозову са страже у време ерупције Везува“ (цитирано према: Ремизов, 2002: 5).

Дакле, као полазно одређење конзервативизма, узимамо његово експлицирање на позадини традиционализма, као рационализацију традиционалног погледа на свет која има „укус“ унапред изгубљене битке са рационалистичким социјалним инжењерингом просвећености. Невољна филозофска артикулација позиције конзервативизма развила се као „паралелни противсистем“ буржоаско-револуционарном мишљењу (Манхајм, 2010: 62).

На овом месту потребно је још једном померити „зум“ ка Манхајмовом тексту. Он је први који у једном систему бинарних опозиција нуди компарацију еволутивних теоријско-сазнајних модела либерализма и конзервативизма, чинећи на тај начин конзервативизам равноправним феноменом модерне – моделирајући његове принципе у једну мање-више кохерентну теоријску концепцију.⁶

Теоријско средиште око кога се центрира контрааргументација конзервативизма идентификовано је у садржајно-методолошком *природноправном*

⁵ Ову духовну позицију најбоље је, у једној патетичној форми изразио, по тврдњи Гизоа, Таљеран: „Нико ко није живео пре 1789. године не зна шта је прави *plaisir de vivre*“, цитирано према: Исаија Берлин, *Корени романџизма*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 160.

⁶ Свестан да је тешко изводљиво понудити два целовита, статичка, до крајњих логичких консеквенци доведена система мишљења, он показује заправо две широке тенденције приступа проблемима.

начину мишљења. Засецајући својом полемичком оштрицом у сам корен либерално-буржоаског система мисли, конзервативци проблематизују практично све садржајно магистралне линије овог тока: идеју друштвеног уговора, принцип народног суверенитета, доктрину неотуђивих права човека. Рационализму као методу за решавање проблема они супротстављају појмове као што су историја, живот, нација; дедукцији – ирационалност реалности. Посебно је важно контрастирање појма „друштвеног организма“ либерално-буржоаском веровању у „универзалну применљивост свих политичких и друштвених институција“, као и „динамичку концепцију разума“ статичком мишљењу (Манхајм, 2010: 63–65).⁷

Потенцирајући функционализацију модерног-политичког конзервативизма као „засебне политичке силе“, Манхајм истиче да „конзервативизам превазилази политичку сферу и полако почиње да имплицира једну посебну форму искуства и мишљења“ (Манхајм, 2010: 44). То значи да се он етаблира као дистинктни филозофско-емоционални комплекс који поприма облик једног велтаншаунга (*Weltanschauung*). Овај „поглед на свет“ је у манхајмовској интерпретацији једна „историјски развијена, динамичка, објективна структурална конфигурација“, која функционише као особени *стил мишљења* (Манхајм, 2010: 41).

Носитељи „стилова мишљења“ јесу друштвене групе, они имају конкретан социјални фон на коме се одвијају. Кључна идеја овде је да појединци не стварају индивидуалне мисаоне обрасце којим разумевају свет, већ их преузимају од својих социјалних група. Тако конзервативизам у свом конкретно-историјском виду бива „ношен“ *аристократском* реакцијом. То је „социолошка позадина“ конзервативизма – да се антагонистичке визије света и антагонистички стилови мишљења сучељавају кроз један особени медијум, „медијум класног конфликта“, да су могући у једном класном друштву (Манхајм, 2010: 46).

Ово склизнуће у помало тривијалан закључак, јесте заправо врло рањиво место Манхајмове концепције. Наиме, поставља се питање да ли нестанком са историјске сцене једне социјалне групе (нпр. аристократије) нестаје и сам „стил мишљења“, комплетна визија света коју он са собом носи? Ова тачка представља концептуални улаз за нешто другачије интерпретације феномена конзервативизма који у његовој природи траже проблемску константу другог типа.

2. Ситуационо-функционални приступ одређењу конзервативизма

Бивајући скоро „интуитивна процедура“ за дефинисање конзервативизма, ситуационо-функционални приступ представља један од најчешћих начи-

⁷ У овом контексту врло је важна напомена Манхајма, да конзервативни полемички удари никад не погађају све тачке природноправне целине мишљења, већ се поједини конзервативни мислиоци усредсређују на његове појединачне аспекте. Можда је то један од разлога што конзервативизам не носи печат „школе“, већ се појављује једном колоритном лепезом аутора чије ставове је, упркос Манхајмовом покушају, јако тешко супсумирати под једну општу формулу.

на његовог разумевања. Он се означава и као „здраворазумски“ приступ који се ослања на буквално значење речи (Allen, 1981: 583). То подразумева да је конзервативан онај ко жели да штити постојеће вредности и институције, онај који брани *status quo* без обзира на његов идејни садржај, на његову супстантивну природу. За разлику од либерализма или марксизма аутори овог усмерења сматрају да конзервативизам нема постојано идејно језгро, задобијајући различите форме у зависности од историјске ситуације у којој се налази. Тако се конзервативизам схвата као ситуативна појава, коју је немогуће интерпретирати изван цивилизацијског и конкретно-историјског контекста.

Централно место у истраживачкој парадигми ситуационо-функционалног приступа заузима Самјуел Хантингтон, творац незаобилазног есеја када је о овом проблемском склопу реч – „Conservatism As An Ideology“ (1957). Правећи разлику између аристократске, аутономне и ситуационе дефиниције конзервативизма, он се опредељује за последњу, разумевајући конзервативизам као идеологију супротстављену опасности угрожавања постојећег поретка (Huntington, 1957: 454–455). Хантингтон истиче: „Конзервативизам као идеологија настаје у особеној, али понављајућој историјској ситуацији у којој фундаментални изазов бива управљен ка постојећим институцијама, па они који те институције подржавају користе конзервативну идеологију за њихову одбрану. Тако, конзервативизам представља такав систем идеја који се може употребити за оправдање било ког установљеног социјалног поретка, без обзира на то где и када се он јавља (...)“ (Huntington, 1957: 455).⁸

Хантингтон пориче „супстантивни идеал“ конзервативном мишљењу, изражава скепсу према постојању његове политичке визије, налазећи да „ниједан филозоф политике није досада понудио неку конзервативну утопију. У сваком друштву могу постојати институције вредне очувања, али нигде не постоје конзервативне институције као такве“ (Huntington, 1957: 458). То је разлог што Хантингтон уводи разлику између „идеационих“, трансцендентних по природи идеологија (као оних идеологија које истичу захтев за таквим преобликовањем институција како би оне биле отеловљење теоријски дефинисаних вредности на којима та идеологија почива), и „неидеационих“, иманентних или институционалних идеологија, где припада конзервативизам (Huntington, 1957: 458).

Конзервативизам за Хантингтона не представља пуки отпор променама, већ „артикулисано, систематско, теоријско опирање промени“ (Huntington, 1957: 461). За разлику од Манхајмовог историјско-вредносног одређења, где се конзервативизам везује како за одређену историјску ситуацију, друштвену групу и одговарајући скуп вредности, за Хантингтона „манифестације конзервативизма су једноставно паралелне идеолошке реакције на сличне социјалне ситуације... Конзервативна мисао је репетитивна, не еволутивна. Њене манифестације су историјски изоловане и одвојене. Стога, ма како парадоксално

⁸ Поједине делове превода Хантингтоновог есеја „Conservatism As An Ideology“ преузимамо из изванредног рада Милана Суботића, *На други поглед – прилог студијама национализма* (2007: 213–214)

звучало, конзервативизам који брани традицију сам је без традиције, он се позива на историју, али је без историје“ (Huntington, 1957: 469). Он је напросто једна „позициона идеологија“ са функционалном улогом – идеологија власти. Његова природа је у оваквој визири „камелеоновска“, јер „његов облик зависи од природе његовог противника“ (Кармизова, 1999: 101). С обзиром на одсуство идејно-теоријског језгра, конзервативизам није нужно супротстављен ни либерализму (за чије очување Хантингтон посебно пледира у свом тексту), нити левим идеологијама, већ *радикализму* у свакој од „идеационих“ идеологија (Huntington, 1957: 460).⁹

Иако располаже одређеним хеуристичким преимућствима, сматрамо да је овај приступ бремент методолошким недостацима који запречују прилаз конзервативизму. Оно што се на први поглед види јесте да најкрупнији недостатак ситуационо-функционалног приступа представља један крајњи релативизам, који омогућује статус конзервативне свакој идеологији која приања уз постојећи режим. Ова дефиниција је „преширока да би била употребљива“, називајући конзервативном сваку власт која тежи одржању моћи, чак и револуционарне власти „од Робеспјера до Стаљина“ (Epstein, 1966: 5). Заступници овог става пренебрегавају Манхајмов увид да се конзервативизам формирао као идејни опонент либерализму, релативизујући на тај начин његов формативни садржајни ниво.

Поред тога, не можемо се сложити да конзервативизам има тако ригидан став према питању друштвених промена. Овај приступ, редукујући конзервативизам на одржавање постојећег поретка, замагљује читав спектар могућности односа према *status quo*, од реакционарног (који се залаже за повратак у одређени моменат прошлости који се сматра „идеалним“ – златним добом), реформистичког (који прихвата нужност опрезних промена), све до револуционарног конзервативизма (када конзервативци престају да у постојећем поретку виде идеје и институције достојне очувања и захтевају тоталну реконструкцију друштва у складу са одређеним вредносним алгоритмом).¹⁰

Разумевање конзервативизма с обзиром на његов однос према *status quo*, не води факторима који обједињују поменуте конзервативне погледе на свет у једну целину, што захтева другачији методолошки приступ који врши синтезу конзервативних политичких вредности, структурише аксиосферу конзервативизма испуњену апсолутним и релативним, позитивним и негативним вредностима.

⁹ Као приступ који се директно наслања на ситуационо-функционални видимо психолошки прилаз конзервативизму. У свом делу *Conservatism in America*, Клинтон Роситер посматра конзервативизам као термин који „денотира изванредан темперамент или психолошки комплекс“, именујући га као „конзервативизам темперамента“ (Rossiter, 1956: 5). Посебну улогу у формирању конзервативне психологије играју по овом аутору: навика, инерција, страх и жеља за задобијањем поштовања која се посебно развија у развијеном друштву.

¹⁰ Сјајну анализу овог аспекта пружа К. Епштајн у делу *The Genesis of German Conservatism* (1966: 7–11).

3. Вредносно-садржајни приступ одређењу конзервативизма

Назначени *вредносни* приступ почива на садржајном одређењу конзервативизма, као ванвременског и универзалног система вредности (Чернавский, 2002: 32). У Хантингтоновој интерпретацији, он се означава „аутономном дефиницијом“, где се конзервативизам одређује као „аутономни систем идеја које су генерално валидне“, које не стоје нужно у вези ни са једном друштвеном групом нити „историјском конфигурацијом социјалних снага“ (Huntington, 1957: 454–455).

Методолошки се овај приступ укључује у традицију која се у интелектуалној историји назива „конфигурационистичка школа“, а чији развој се везује посебно за ауторе попут Дилтаја или Мајнекеа (Allen, 1981: 589). Како компетентни истраживач конзервативизма, Д. Ален налази, овај приступ карактерише трагање за одређеним „обрасцима“ или „констелацијама идеја“. Аутори који су приступали на овај начин чинили су то или конструисањем неког идеал-типског модела конзервативизма, или пак генерализацијом ставова једног аутора (по правилу Берка), узимајући њега као модел.¹¹ Укључујући у ову парадигму истраживања К. Манхајма и Расела Кирка (који нуди „шест канона конзервативне мисли“ на почетку своје књиге *The Conservative Mind*), Ален наводи и приступ Мартина Грајфенхагена, који по њему ствара прилично развијен модел овог типа у делу *Das Dilemma des Konservatismus in Deutschland* (Allen, 1981: 589).¹²

Анализирајући кључне истраживачке напоре ове школе мишљења, Ален исправно уочава да су они константно суочени са следећом дилемом: уколико се приступи исувише детаљном описивању ставова једног мислиоца како би се креирао модел, он неће бити применљив на многе мислиоце који су генерално

¹¹ Поглед на свет Едмунда Берка који у литератури фигурира као еталон конзервативне мисли, апстрахован из његовог класичног дела *Размишљања о револуцији у Француској*, има следећи вид. На пољу вредности истичу се: религиозни и духовни циљеви политичке делатности; култ моралности, ауторитет школе, породице и цркве; култ традиције, националне културе, патриотизма; приоритет интереса државе над интересима појединца; јака хијерархијски устројена држава; конкретно-историјска условљеност нивоа права и слобода; прагматизам, здрави смисао, постепеност и опрезност у променама. Као антивредности овог вредносног система јављају се: атеизам, материјалистичка оријентација политике; морални релативизам; култ разума, антитрадиционализам, универсализам, космополитизам; приоритет појединачних интереса над интересима државе, индивидуализам, једнакост; култ личних права и слобода; приврженост теоријским моделима, култ промена, револуција (Гусев, 1994: 130).

¹² Модел немачке конзервативне мисли који нуди Мартин Грајфенхаген представља такође, иако се то изричито не тврди, уопштавање ставова једног мислиоца који се узима као парадигматичан – Адама Милера (Allen, 1981: 592). Упрошћена слика овог модела изгледа у Аленовој интерпретацији овако: супротстављање типу рационализма карактеристичном за просветитељство и тенденција да се „динамичне“ форме мисли замене „статичним“ разумом; одбацивање природног у корист историјског права; непријемчивост за капитализам, масовно друштво, индивидуализам и „атомизацију“; идеализација брака и породице; приврженост отаџбини; дивљење племству и монархији; преферирање руралног над урбаним начином живота; нагласак на вредностима части, дужности, верности и самопожртвовања; тенденција да се рат глорификује као „витализујућа“ институција; давање предности ауторитарним над демократским институцијама; типично немачка „позитивна“ идеја слободе (Allen, 1981: 591).

прихваћени као конзервативни. Уколико се, пак, крене супротним смером, од једног целовитог модела конзервативизма, и он примени на појединачне мислилице, биће суочен са бројним изузетцима, потпуно доводећи у питање своју експланаторну вредност (Allen, 1981: 590). Дакле, ни индуктивни, ни дедуктивни методолошки приступ не пружају до краја задовољавајуће решење.

Полазећи од Грајфенхагеновог модела немачког конзервативизма, Ален сматра да је он *mutatis mutandis* примењив на широк спектар европских конзервативних мислилаца. Заједнички идејни пресек европског конзервативизма изгледао би онда овако: одбацивање насилне револуције; скепса према сваком *a priori* теоретизирању које се тиче форми владавине, што се често окреће у критику просветитељства, *philosophes* и „рационализма у политици“; тенденција да се повезују црква и држава; скепса према индустријализму и аверзија према *laissez-faire* економији; антиурбанизам; приврженост монархији и аристократији (у земљама где је постојала), или у најмању руку залагање за социјалну хијерархију и „природну аристократију“; високо цењене „аристократске“ вредности попут одмерености, самопожртвовања и *noblesse oblige* (Allen, 1981: 593). Означавајући овај модел *романтичарским конзервативизмом*, Ален сматра да он рефлектује „породичну сличност“ међу европским деветнаестовековним ауторима конзервативног усмерења. Тврдећи да се појединачне идеје из овог модела могу наћи и код аутора који не припадају конзервативном корпусу, он назначавача да се конзервативни став састоји у преузимању целовите конфигурације, у начину на који се ови елементи комбинују и балансирају (Allen, 1981: 593).

Проблем који се јавља у вези са овим или сличним „каталозима“ конзервативних вредности јесте у томе што недостаје маркирање „стожерног“ принципа који би послужио као основа за структурисање хијерархије конзервативних вредности, и омогућио кохерентније моделовање са смањеним бројем „изузетака“.

Полазећи од увида Шацког, Гусев нуди систематизацију хијерархијског устројства конзервативних вредности. Као први принцип, најопштији заједнички именитељ свих конзервативних погледа на свет, узима се уважавање историјске прошлости – приврженост традицији (Гусев, 1994: 131).¹³

С обзиром на то да се „традиционализам као доктрина увек јављао у виду реакције на процес рационализације и индивидуализације друштвеног живота“ (Шацки, 1990: 401), Шацки сматра „антирационализам“ и „антииндивидуализам“ кључним принципима „идеологија традиционализма“ или конзервативног стила мишљења манхајмовским језиком речено. Овај тријадни врх чини склоп апсолутних вредности конзервативизма. Прихватање традиције овде се поима

¹³ Шацки разликује „примитивни“ и „идеолошки традиционализам“. Први вид односи се на нерелевантни ниво следења традицији, где се она узима као „безалтернативна вечна и неизмењена“ усисавајући у себе целокупну културу једног друштва. Други тип јавља се као рационализација одбране традиције када се она нађе у опасности (Гусев, 1994: 131). Ова појмовна дистинкција паралелна је Манхајмовом разликовању *традиционализма* и *модерног конзервативизма*.

као *акш*, а традиције схватају као „принципијелно ирационалне, које у крајњој мери, увек у себи садрже неки ирационални остатак, недоступан разумском поимању“ (Гусев, 1994: 132). Дистанцирајући се од „епистемолошке претенциозности“ рационализма, конзервативизам пориче могућност устројства друштва на неком рационалном теоријском моделу.¹⁴ Антииндивидуализам подразумева природно следовање традицији, противљење механицистичкој концепцији друштва и потенцира органску везаност појединца за заједницу. По схватању Гусева, ова три принципа су фундаментална и ниједан други „не достиже такав степен општости“ (Гусев, 1994: 132). Ипак, и остали кључни принципи конзервативизма нужан су комплемент, чинећи са њима „органско јединство“.

Продужетак започете таксономије вредности конзервативизма изгледа овако. Следовање традицији подразумева религију, као средишњу вредност, која укључује „антирационализам“, „надразумску истину“, где се свет као Божје дело, поима као тајна недокучива за разум. С обзиром на то да је конзервативизам феномен европске провенијенције, подразумева се да хришћанство стоји као „сунце међу идејама“ конзервативизма. У складу с тим логички се отвара низ вредности који подразумева поштовање цркве, породице, школе и војске који представљају „васпитаче за традицију и њене проводнике“ (Гусев, 1994: 133). Будући да се традиција најбоље одржава у оквиру националне културе, она постаје од прворазредног значаја, а вредност патриотизма ту принципијелну важност за конзервативизам још више потцртава. Заштита националне културе подразумева јаку државу као вредност. Отуда велики отпор конзервативаца револуционарним ломовима и инсистирање на врло опрезном увођењу промена. У складу с тим је и врло рестриктиван однос према комплексу либералних вредности „права и слобода грађана“, које се узимају као секундарне, релативне, добродошле само уколико не угрожавају побројане вредности које имају фундаменталнији значај. Подразумевајући „природну неједнакост“ између људи коју је немогуће нивелисати рационалистичком социјалном инжењеријом, конзервативизам заокружује свој хијерархијски систем вредности.

Иако атрактиван, понуђени вредносно-садржајни приступ такође отвара један низ проблема, који питање дефинисања конзервативизма оставља и даље отвореним. Кључни проблем, који доводи у питање уверљивост једног оваквог каталога конзервативних вредности, јесте (само)разумљивост појма традиције. Ствар је у томе што родни појам традиције подразумева читав низ различитих врста традиције спремних за „конзервирање“.¹⁵ Како то Константин Леонтјев лепо формулише: „...очување (традиције) је у свакој нацији своје, код

¹⁴ Треба напоменути да се однос конзервативизма према рационалној спознаји не може редуковати на „антирационализам“ или „ирационализам“. Критика се упућује само апсолутизацији овог начина сазнања, својеврсном „култу разума“. Посебно је с тим у вези интересантан део традиције руског конзервативизма словенофилства и учење И. В. Кирејевског који уводи идеју „верујућег разума“ и њему саприпадајућег „целовитог знања“ које захтева нужност синтезе вере, разума, чула и воље. Паралелни овом јесу мисаони токови немачког романтизма.

¹⁵ Како Шацки сјајно примећује: „Раскид политичких рационалиста са историјом био је тако једнозначан, како њена конзервативна апологија није никада била“ (Шацки, 1990: 231).

Турчина–турско, код Енглеза–енглеско, код Руса–руско; а либерализам је код свих једнак...“ (Леонтјев, 1993: 171). Овај сликовити увид Леонтјева, заправо је израз суштинске природе и методологије конзервативизма, а то је њено стално тендирање ка „конкретном“ (Манхајм, 2010: 47), гнушање сваке апстракције и универзализације. На тај начин конзервативизму се принципијелно пориче статус „теорије“, јер он нема никакву априорну претензију на универзалност. Он захтева „историјску и географску контекстуализацију“, пледира за различитост, плуралност као услове очувања идентитета, директно се супротстављајући интенцији либерализма и комунизма ка универзализацији својих принципа (Дугин, 2009: 11–12).

Иако се уз све различитости (западно)европски конзервативизам појављује у фундаменталној равни као заједничка епохална реакција стимулисана општим изазовом кризе хришћанског средњовековног начина живота и погледа на свет, а која је структурно кристализирала у Француску буржоаску револуцију, ствар се донекле компликује укључивањем руског конзервативизма у анализу, који је пре „испровоциран“ радикалном вестернизацијом Русије Петра I. Не упуштајући се у овом раду у упоредну анализу (западно)европског и руског конзервативизма, наглашавамо проблем „формалности“ принципа очувања традиције, у коју је могуће убризгати другачији садржај у зависности од националних или цивилизацијских разлика. Задржаћемо се, ипак, на једној врло важној тачки ове компаративне анализе, како бисмо додатно осветлили феномен конзервативизма.

Наиме, Чернавски износи тезу да се „основом конзервативизма јавља, не нека уопштена религиозност, већ само фундаменталне, традиционалне религије“ (Чернавский, 1998: 312–314). Полазећи од тога да су католицизам и православље „две хипостазе истинске хришћанске религије“, Чернавски налази да „конзервативни карактер може носити само тај поглед на свет, који одражава систем вредности те две религије“. Све остале религије „другог реда“ које су се трансформисале под утицајем „буржоаско-реформаторског покрета“ као што су лутеранство, калвинизам, англиканска црква, носе у себи елементе либерализма, противречећи истинском конзервативизму, јер „конзервативизам је антипод либерализма“ (Чернавский, 1998: 312–314).

Ово је врло важно методолошко упутство за вредносно-садржајно разумевање конзервативизма. Следећи га, постаје схватљивија природа, рецимо, америчког неоконзервативизма, који управо од рационализма, индивидуализма, и политичке револуције зида нову традицију, али либералне провенијенције. Ако се томе дода радикална тенденција увођења света у „крај историје“ свођењем свих традиција на један заједнички именилац, онда конзервативизам остаје само име за либерални садржај, у име чијег очувања је Хантингтон већ устао својим знаменитим текстом.

Међутим, уколико прихватимо, рецимо, налазе словенофила И. В. Кирејевског, да се рационалистички принципи постављају у сам темељ западне цивилизације још од тренутка одвајања западног хришћанства од Васељенске цркве, тренутка када је „...логичко уверење постављено у саму прву основу католичан-

ства“, онда процеси реформације и просветитељства представљају само логичку последицу превласти рационализма још од самих почетака конституисања западноевропске свести (Суботић, 201: 84–85). Кирејевски уочава како се развила: „(...) схоластичка филозофија унутар вере, затим реформација у вери, и на крају, филозофија изван вере“ (Киреевский, 1911: 227),¹⁶ другим речима, како принцип рационализма продире и преплављује (западно)европско духовно искуство.

На овај начин, може се извести закључак да епоха просвећености и Француска буржоаска револуција не представљају тако радикалан рез у историји Европе, већ пре кулминациону тачку једног процеса рационализације генерисаног рађањем католичанства. Даљи закључак који се намеће јесте да и западни конзервативизам, и сам у овој интерпретацији постаје „чедо“ рационализма, баш као и његов „архинепријатељ“ либерализам. Из овога следи да само руски конзервативизам, који чува православну традицију неинфицирану вирусом либерализма, јесте конзервативизам у правом смислу речи. Немајући претензију да смо изречену тезу доказали, указујемо на њу као прилог слојевитости феномена конзервативизма, који и сам бива жртва „предрасуда“, неподношљиво лаког (само)разумевања.

Пошто смо показали проблем „формалности“ принципа очувања традиције као кључног у систему вредности конзервативизма, можемо рећи да то вреди и за остале, „не тако апсолутне“ принципе попут јаке државе, патриотизма или породице, које свој садржај контекстуално мењају у зависности од природе традиционалне културе која се очувава. Тако се сваки садржајни „канон“ вредности, показује заправо формалним, а значење смисла конзервативизма више везује за конкретан социјално-историјски садржај који је променљив, како у темпоралној, тако и у територијалној оси посматрања. Немогућношћу да се покаже универзалност садржаја, ствар се враћа пред врата ситуационо-функционалног приступа и отвара нова спирала недоумица.

***

Не претендујући на пуноћу интерпретације основних прилаза конзервативизму,¹⁷ сматрамо да ниједан од њих не треба апсолутизовати, и да као такви сви они захватају значајне аспекте овог феномена сведочећи о његовој сложености.¹⁸ Размере и набој супротстављених ставова сведоче, пак, о његовој актуелности. Сваки процес који се још увек органски развија, који није довршен, природно се показује на више равни, тешко га је појмовно овичити. Зато је и прецизирање садржаја и обима овог појма тако тежак задатак, јер се дефинисати може само оно што је окончано и довршено. То не значи да је при-

¹⁶ Превод Кирејевског преузимамо од Милана Суботића, из дела *Тумачи руске идеје* (2001: 84).

¹⁷ У раду смо напросто занемарили читав спектар важних проблема, попут односа конзервативизма и времена, прогреса и развоја, симбиозе конзервативизма и либерализма, типологија конзервативизма... итд.

¹⁸ Упореди: Ермашов-Ширинянц, 1999: 21.

ближавање разумевању феномена конзервативизма апсолутно немогуће, о чему сведоче назначени приступи.

Лепо уочена „недовршеност пројекта модерне“ од стране Хабермаса (Habermas), сведочи, пак, о „живавости“ конзервативизма, баш као и наслућено пројављивање новог конзервативизма у постмодерни (Habermas, 1988: 9). Израћање „потоплених континената“ премодерних вредности у постмодерни, говоре о једном – да је конзервативизам жив. Баш као што је и живот, како то показује, рецимо Томас Ман (Thomas Mann) у својим „Размишљањима неполитичног посматрача“, једна конзервативна идеја. (Mann, 1920: 608).

Литература

- Allen, Y. D. 1981. “Modern Conservatism: The Problem of Definition”, *Review of Politics*, 43: 4.
- Берлин, И. 2006. *Корени романџизма*. Службени гласник: Београд, стр. 160
- Гусев, В. А. 1994. „Консервативные идеологии“, *Социологические исследования*, No.11.
- Дугин, А. 2009. „Четыре консерватизма“ у: *Русское Время*, No.1, август, Москва.
- Erstein, K. 1966. *The Genesis Of German Conservatism*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Ермашов, Д. В., Ширинянц, А. А. 1999. *У истоков российского консерватизма: Н. М. Карамзин*, Издательство Московского Университета, Москва.
- Леонтьев, К. *Избранное*. 1993. Издательство: Рарог, Московский рабочий, Москва.
- Киреевский, И. В. 1911. *Полное собрание сочинений И. В. Киреевского в двух томах*. Под редакцией М. Гершензона, Москва.
- Mann, T. 1920. *Betrachtungen eines Unpolitischen*, 15th–18th edn., Berlin.
- Маринковић, Д. 2010. (прир.) *Карл Манхајм 1893–1947*. Војвођанска социолошка асоцијација и Mediterran Publishing, Нови Сад.
- Политичка енциклопедија*. 1975. Савремена администрација: Београд.
- Ремизов, М. 2002. „Опыты типологии консерватизма“, *Логос* 5–6 (35).
- Ремизов, М. 2010. „Консерватизм и современность“, у: *Консерватизм / традиционализм: теория, формы реализации, перспективы*, Материалы постоянно действующего научного семинара, Выпуск No.3, Научный эксперт, Москва.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига X. 1978. Институт за српскохрватски језик: Београд.
- Rossiter, C. 1956. *Conservatism in America*, Alfred A. Knopf, New York.
- Сегеди, П., Милинковић, С., Тодоровић, В.М. 2005. *Стандардни латинско-српски речник*. Stylos: Београд.
- Суботић, М. 2001. *Тумачи руске идеје*. Завод за уџбенике и наставна средства: Београд.
- Суботић, М. 2007. *На други поглед – прилог студијама национализма*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Филип Вишњић: Београд.
- Habermas, J. 1988. *Filozofski diskurs moderne*. Globus: Zagreb.

- Huntington, S. 1957. "Conservatism as an Ideology", *The American Political Science Review*, Vol. 51, No. 2.
- Чернавский, М. Ю. 1997. „Сверхкраткие тезисы о конзерватизме“, Научный поиск в решении проблем учебно-воспитательного процесса в современной школе. Тезисы докладов конференции студентов, молодых ученых и учителей, Москва.
- Чернавский, М. Ю. 2002. „Два подхода к определению конзерватизма“ у: *Традиционализм и конзерватизм на юге России*, Южнороссийское научное обозрение, Ростов н/Д.
- Шацкий, Е. 1990. *Ушойня и традиция*. Прогресс: Москва.

Andrej Mitić

ON DEFINITION OF CONSERVATISM

Summary: The complexity of the phenomenon of conservatism does not allow one-sided definition; it demands an explication of its meaning by various interpretative approaches. When analyzing heuristic potentials of these approaches, we research the difficulties of founding an integral definition of conservatism.

Key words: Conservatism, Traditionalism, Enlightenment, Liberalism, Rationalism, View of the World

